

Marko MATOLIĆ, BA historije

STARI DRVENI NADGROBNI KRIŽEVI NA GROBLJU U GORNJIM HRGOVIMA (Zapisi s terenskog istraživanja)

Apstrakt: Ovaj članak nadovezuje se na radove prethodno objavljene u časopisu *Baština* (brojevi 9 i 11) te s njima tvori jednu zajedničku cjelinu i kompletniju sliku narodne umjetnosti izrade drvenih, nadgrobnih križeva u hrvatskim selima koja gravitiraju Ormanici: Donjim i Gornjim Hrgovima i Špionici. Opća poveznica između križeva u ova tri sela je ista: razlikovanje muških i ženskih križeva i sličan način ukrašavanja ali izvjesne razlike ipak postoje i upravo te razlike čine posebnost i prepoznatljivost svakog sela i osobni pečat njihovog majstora drvodjelje. Na starom groblju u Gornjim Hrgovima evidentirano je sedam starih, drvenih križeva, od čega tri muška i četiri ženska. U radu su donesene njihove mjere i opisane njihove karakteristike a značajan je i podatak što se za tri križa u ovome groblju može odrediti pouzdana datacija što uvelike pomaže u nastavku rada na polju istraživanja ovog kulturnog fenomena.

Ključne riječi: Gornji Hrgovi, groblje, drveni nadgrobnih križevi, narodna umjetnost.

Da je oblik izrade starih, drvenih, nadgrobnih križeva u katoličkim grobljima imao svoje različitosti i posebnosti za svako selo sjeverne Bosne potvrdio je terenski obilazak starog groblja u Gornjim Hrgovima kojega sam poduzeo 17. studenog 2019. godine u pratnji gospodina Pere Matkića iz Ugljare. Pomenuto groblje nalazi se nekih kilometar jugozapadno od centra sela, odnosno pola kilometra jugozapadno od novog groblja, smješteno na jednu sjeveru okrenutu blagu padinu okruženu šumom i do njega vodi jedan šumski put i dvije staze koje mještani jako dobro poznaju. U katastru je groblje upisano pod nazivom Utrine (K.O. Srebrenik-Gornji Hrgovi, K.Č. 765) s upisanom površinom od oko 1650 m² iako je groblje, kao i sva stara katolička groblja u Bosanskoj Posavini, kružnog oblika. Uz istočnu ogradu groblja smještena je

mala kapela bez zvonika i s njene bočne strane nalazi se izmješteno 13 starih kamenih spomenika koji, po svojoj prilici, datiraju u prvu polovinu 19. stoljeća.²³

Slika 1. Stari kameni nadgrobni spomenici ispred kapelice na groblju u Gornjim Hrgovima

Kao i u već opisanim grobljima u okolnim selima, Donjim Hrgovima i Špionici,²⁴ i križevi na groblju u Gornjim Hrgovima imaju razliku između muških i ženskih. Na terenu je sačuvano sveukupno sedam križeva od kojih su

²³ Pišući o križevima u groblju u Donjim Hrgovima 2017. godine nisam znao za postojanje ovog starog groblja zabačenog u šumama ponad Gornjih Hrgova te sam podatke o selu i groblju Hrgovi koje sam pronašao u dokumentima i literaturi povezao s grobljem u Donjim Hrgovima. Pošto se u najstarijoj izvornoj građi, prvenstveno maticama umrlih, ova dva sela uvijek nalaze bez razdiobe na Donje i Gornje već pod skupnim imenom Argovi, teško je precizno reći na koje se groblje u pomenutim maticama misli, naročito stoga što oba groblja imaju dosta starih kamenih nadgrobni spomenika. Ipak, zbog položaja, bio bih priklonjeniji mišljenju da je groblje u Gornjim Hrgovima starije. U svakom slučaju, čitatelja upućujem na podatke objavljene u: *Baština sjeveroistočne Bosne - Časopis za baštinu, kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe*, Broj 9 - 2016, Tuzla 2017., str. 209, koje ovdje ne bih ponavljao, uz napomenu da Gornji Hrgovi danas pripadaju župi Špionica dok Donji Hrgovi spadaju na župu Dubrave.

²⁴ Marko Matolić, „Stari drveni nadgrobni križevi na katoličkom groblju u Donjim Hrgovima“, *Baština sjeveroistočne Bosne - Časopis za baštinu, kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe*, Broj 9 - 2016, Tuzla 2017., str. 209-222; Marko Matolić, „Stari drveni nadgrobni križevi na katoličkom groblju Tutnjevac u župi Špionica“, *Baština sjeveroistočne Bosne - Časopis za baštinu, kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe*, Broj 11 - 2019, Tuzla 2019., str. 119-130.

tri muška a četiri ženska. Ovo terensko istraživanje dalo nam je bitne informacije za datiranje nastanka križeva jer je za tri križa bilo moguće odrediti točnu godinu nastanka (1982., 1995. i 2001.). Sudeći po starosti, Gornji Hrgovi su najduže očuvali tradiciju izrade križeva jer niti na jednom od 77 grobalja u Bosanskoj Posavini koja sam do sada obišao i na kojima sam evidentirao stare, drvene križeve, nisam zabilježio da su ovakvi križevi izrađivani i postavljeni od kraja 80-ih godina prošloga stoljeća a kamoli početkom XX. stoljeća.

Opće karakteristike muških križeva na groblju u Gornjim Hrgovima

Muški križevi, iako imaju iste elemente kao oni u Donjim Hrgovima i Špionici, izradom se ipak razlikuju od njih, naročito u kracima. U Donjim Hrgovima rezbareni su samo završetci krakova dok je u Špionici obrađen čitav krak ali s krupnijim elementima koje smo u radu o križevima u Špionici nazvali „čase“. Muški križevi na groblju u Gornjim Hrgovima rezbareni su duž čitavih krakova dok je donji dio okomite grede ukrašavan rezbarenjem. Kraci su ukrašeni sitnim, gusto načičkanim urezima koji se protežu duž čitavog kraka. Rezbarenjem neobrađeni dijelovi grede ukrašeni su rezbarenjem kvadrata s ukrižanim crtama, „iksevima“. Kvadrati su rezbareni na sjecištu greda i na donjem dijelu okomite grede, ponegdje samo ispod sjecišta a ponegdje i s bočnih strana grede. Ukoliko se na gredi nalazi više kvadratnih polja ona su razdvojena tankom trakom. Trokutovi koji nastaju u kvadratnim poljima ovakvim rezbarenjem naizmjenično su obojani plavo-crnim ili crveno-crnim kombinacijama boja, za razliku od jedinog sačuvanog križa s bojama u Donjim Hrgovima koji je imao ostatke bijelo-crvene kombinacije boja. Muški križevi u groblju u Gornjim Hrgovima su u prosijeku manji od svakog muškog križa u Špionici. Prosijek visine im iznosi oko 94,5 cm dok je najniži muški križ u Špionici 113 cm. Ovi križevi su niži i od križeva u Donjim Hrgovima gdje je, kao izuzetak, najniži izmjereni muški križ bio visok 95 cm dok su ostali znatno viši.

Opis i mjere muških križeva na groblju u Gornjim Hrgovima

1. Muški križ s ostacima plave i crne boje. Visok je 76 a širok 73 cm. Poprečna greda postavljena je na 41,5 cm mjereno od vrha križa. Grede su debele 10,5 cm a njihov opseg iznosi 44 cm. Kraci su ukrašeni rezbarenjem sa sve četiri strane na sljedeći način: od sjecišta grede kreće jedan kosi urez unutra i potom paralelno izlazi van te nakon 3 cm ponovno se urezuje paralelno s prethodnim urezom. Na takav način krak počinje s jednim tankim, pravokutnim elementom. Nakon ovog elementa greda je ukrašavana urezima prema van do vrha kraka na koji način nastaju trapezoidni oblici koje smo na primjerima prve vrste križeva u Donjim Hrgovima nazivali „čamcima“ te ćemo

taj termin koristiti i sada. Okomiti krak ima sedam ovakvih „čamaca“ čija je širina od vrha do vrha 9,5 cm dok vodoravni krakovi imaju po 5 „čamaca“. Ovi elementi bojani su naizmjenično crnom i plavom bojom, s tim što je pravokutni element kod okomite grede crni a prvi „čamac“ iznad njega plavi i nakon toga se ta smjena boja nastavlja do vrha. Kod poprečne grede boje su izokrenute, pravokutni elementi su plavi a prvi čamac je crni itd. Grede su urezane i ukopljene jedna u drugu i na sjecištu spojene ekserima. Sjecište je ukrašeno rezbarenim kvadratom i ukrižanim crtama koje na taj način čine trokutaste elemente. Gornji i donji trokut ofarban je u crnu a dva trokuta sa strane u plavu boju. Isti ovakav element nalazi se i na sjecištu sa stražnje strane križa. Donji dio uspravne grede počinje plavom trakom koja je ugravirana oko čitave grede. Ispod nje je, ali samo s prednje strane, još jedan pravokutni element s ukrižanim crtama, ofarban isto kao i onaj na sjecištu. Ostatak donjeg dijela grede ofarban je u plavo. Sami vrhovi greda, njihova tubasta kvadratna osnova, ukrašena je nacrtanim (ne i rezbarenim) plavim ukrštenim crtama.

Slika 2. Muški križ (1) **Slika 2a.** Oslikane ukrižane crte na završetku grede (krakova)

2. Muški križ poduprt letvicama. Zanimljivost ovoga križa je što je okrenut ne prema humci, kako je to običaj u velikoj većini katoličkih grobova, već prema van. Moguće je da je ovo urađeno naknadno jer se u paru s ovim križem nalazi i jedan ženski (br. 4) a kako je poduprt letvicama moguće je da je bio iščupan i ponovno postavljen ali naopako. Križ je visok 86 a širok 71 cm dok mu poprečna greda počinje na 37,5 cm mjereno od vrha križa. Okomita greda široka je 11 cm a opseg joj je 45 cm. Poprečna greda široka je 9,5 cm i poprilično je dotrajala te se pouzdan opseg i eventualno graviranje nije moglo

ustanoviti. Križ je ukrašen na isti način kao i prethodno opisani s tim što ovaj ima po sedam „čamaca“ na svakome kraku i urezi na njemu su sitniji. Donji dio okomite grede ukrašen je s prednje strane pravokutnim elementom s urezbaranim ukrižanim crtama ali bez trakice koja bi ga razdvajala od sjecišta. Dva para ovakvog pravokutnog elementa nalaze se i s bočnih strana križa i oni su ipak razdvojeni jednom trakom.

Slika 3. Muški križ (2)

3. Muški križ s ostacima crvene i crne boje. Visok je 122 a širok 79 cm. Poprečna greda postavljena je na 39,5 cm mjereno od vrha križa. Obje grede široke su 11 cm s opsegom 38 cm. Na gredama je jasno vidljiva mašinska obrada. Ukrašen je rezbaranjem na isti način kao i prethodna dva križa. Gornji krak ima šest a kraci sa strane po pet „čamaca“. Na gornjem kraku pravokutni element je obojen u crnu boju a prvi „čamac“ nakon njega u crvenu dok se ostali

izmjenjuju u ovim dvjema bojama. Kraci sa strane bojani su suprotno: pravokutni element crvenom a prvi „čamac“ crnom bojom itd. „Čamci“ na krajevima ne završavaju špicom nego je njihovo urezivanje malo odmaknuto te je tako nastao tubasti, ravni vh. Sjecište je ukrašeno pravokutnim elementom s ukrižanim crtama. Gornji i donji tako nastali trokut su obojani u crveno a dva sa strane u crno. Grede su na sjecištu spojene s četiri eksera, svaki u jednom kutu. Donji dio grede nije nikako ukrašen. Ovaj križ je postavljen iza kamenog spomenika na kojemu piše KRALJEVIĆ ILIJA 1909-1995 i vrlo vjerojatno pripada istom pokojniku, što bi značilo da je ovaj križ izrađen 1995. godine i kasnije zamijenjen spomenikom. Njegova mašinska obrada ide u prilog ovakvoj dataciji.

Slika 4. Muški križ (3)

Opće karakteristike ženskih križeva na groblju u Gornjim Hrgovima

Ženski križevi koje smo evidentirali u Donjim Hrgovima i Špionici nemaju međusobne razlike u izradi ali ženski križevi na groblju u Gornjim Hrgovima od njih se razlikuju u jednom detalju. Tesanje krakova (falcovanje, raubovanje)

kod ženskih križeva na prva dva groblja zalazilo je duboko u gredu tako da su se gotovo od početka kraka spajali i činili novi rub, brid, koji je bio izbočen na prednju stranu križa. Križevi u Gornjim Hrgovima nemaju tako dubok falc, zasijecanja se ne spajaju te tako ostaje jedna uska okomita traka (koja se doduše sužava prema vrhu) na prednjoj i zadnjoj strani greda. Osnova grede na taj način postaje šesterokutna i takav poligon i čini na vrhu grede (krakova). I ženski križevi na groblju u Gornjim Hrgovima su manji nego oni na ostalim okolnim grobljima. Što se ukrašavanja tiče, ono je osim tesanja rađeno još samo rezbarenjem vodoravnih traka duž okomitog, odnosno okomitih duž bočnih krakova. Trake se na tesanim dijelovima nakratko lome pod tupim kutom naprema gore do tesanjem novonastalog brida, pa narema dolje na sljedećem tesanom dijelu te se potom vraćaju na stari pravac koji bi traka zadržala da brid grede nije tesan. Na takav način trake obuhvaćaju čitavu gredu. Ove trake bojane su naizmjenično plavom i crnom bojom. Sjecište i donji dio grede standardno su ukrašeni prevokutnim elementom s prekrizanim crtama koje čine „iks“.

Opis i mjere ženskih križeva na groblju u Gornjim Hrgovima

4. Ženski križ koji dolazi u paru s muškim križem (br. 2) s ostacima crne boje. Visok je 66,5 a širok 77 cm. Poprečna greda postavljena je na 35 cm mjereno od vrha križa. Okomita greda široka je 12,5 cm s opsegom od 50 cm. Ovaj opseg sužava se u gornjem kraku na 46 cm na sredini i 33 cm na samom vrhu kraka. Isto tako je i sa širinom okomite trake koja je na vrhu široka 3 cm dok je tesani dio širok 6 cm. Širina poprečne grede je 12 cm. Njen opseg sužava se od 47 cm na sjecištu do 28 cm na vrhu krakova. Kraci ovog križa tesani su od samog sjecišta prema vrhu. Cijelom njihovom dužinom smjenjuju se trake širine oko 3 cm kojih ima po 11 komada i na okomitom i na poprečnim kracima. Na svakoj drugoj traci vidljivi su ostaci crne boje. Trake omotavaju čitavu gredu s tim što se na tesanim dijelovima lome na ovome križu prema dolje. Sjecište je ukrašeno i s prednje i sa zadnje strane križa pravokutnim elementom u kojem se sijeku dvije crte te tako čine četiri trokuta koji se dodiruju u jednoj točki (vrhovima). Gornji i donji trokut na sjecištu obojani su crnom bojom. Na donjem dijelu grede, ispod sjecišta, nalazi se jedna traka a ispod nje, samo s prednje strane, još jedan pravokutni element s trokutima, obojanim kao i oni na sjecištu.

Slika 5. Ženski križ (4)

5. Ženski križ s ostacima plave i crne boje. Djeluje vitkije od ostalih križeva. Visok je 96,5 cm, širok 70 a poprečne greda nalazi se na 43 cm mjereno od vrha križa. Širina okomite grede je 11 cm a opseg joj je 44 cm i sužava se prema vrhu. Poprečna greda je 10 cm široka a njen opseg sužava se od 39 cm pri sjecištu do 23 cm pri vrhu krakova. Tesanje brida krakova kreće 5-7 cm od sjecišta. Kraci su ukrašeni rezbarenim paralelnim trakama na isti način kao i prethodni križ, s razlikom što se ovdje trake na tesanim dijelovima lome naprema gore i što ih se nalazi 14 komada na okomitom kraku a po 10 komada na bočnim kracima. Prva traka na okomitom kraku crne je boje, sljedeća plave i tako naizmjenično do vrha, dok je na bočnim kracima prva traka do sjecišta plava, sljedeća crna itd. Sjecište je ukrašeno standardnim pravokutnim elementom i ukrižanim crtama, gornji i donji trokut su plavi a dva bočna su crni. Donji dio grede ima isti takav element odmah ispod sjecišta od kojeg nije razmaknut trakom. U ovom elementu boje su izokrenute, crni trokutovi su dolje i gore a plavi sa strane. Na križ je uzicom privezan oveći plastični crni križ s raspetim Isusom bijele boje kakvi su bili popularni 80-ih godina prošloga stoljeća.

Slika 6. Ženski križ (5)

6. Vitkiji ženski križ. Visok je 104 a širok 72 cm. Poprečna greda nalazi se na 39,5 cm mjereno od vrha križa. Okomita greda široka je 12 cm a njen opseg sužava se od 42,5 do 27 cm. Poprečna greda široka je 10,5 cm i njen opseg se sužava od 41,5 do 27,5 cm. Kraci su ukrašeni na isti način kao i kod prethodnog križa (br. 5) ali je trakica široka 4 cm što čini da se na okomitom kraku nalazi devet a na poprečnim kracima po sedam trakica. Prednju stranu križa nije bilo moguće snimiti jer se križ nalazi čvrsto ukopan u zemlju i licem prirubljen za mramorni spomenik te je gotovo sigurno da oboje pripadaju istoj pokojnici. Na mramornom spomeniku upisano je ime MANDA BABIĆ 1921-1982 i vrlo je moguće da je 1982. godina i godina datacije ovoga križa.

Slika 7. Ženski križ (6)

7. Ženski križ s vidljivom mašinskom obradom. Visok je 97 a širok 80 cm. Poprečna greda nalazi se na 40 cm mjereno od vrha križa. Širina obje grede je 10 cm a njihov opseg sužava se od 40 cm pri sjecištu do 34,5 cm pri vrhovima krakova. Ovaj križ ukrašen je samo urezanim paralelnim trakama duž krakova poput prethosno opisanih križeva ali niz traka ne kreće od samog sjecišta nego tek nakon što se brid grede teše. Trake su široke 4 cm i okomiti krak ih sadrži šest komada a poprečni kraci po pet komada. Na sjecištu greda stoji smeđa plastična aplikacija s natpisom OVDJE POČIVA U MIRU a vidljivi su i tragovi plastičnih apliciranih slova iz kojih se može iščitati: na kracima [MARA?] BABIĆ uzduž gornjeg kraka 1914 što je godina rođenja i uzduž donjeg dijela okomite grede 2001 što je godina smrti i datacija ovog drvenog križa što ga čini najmlađim od svih 413 starih, drvenih, nadgrobni križeva koje sam do sada evidentirao na katoličkim grobljima u Bosanskoj Posavini.

Slika 8. Ženski križ (7)

Marko MATOLIC, BA of History

**OLD WOODEN TOMB CROSSES AT THE CEMETERY IN GORNJI HRGOVI
(Records from field research)**

Abstract: This article builds on the works previously published in the journal *Bastina* (issues 9 and 11) and forms a more complete picture of folk art of making wooden, tombstone crosses in Croatian villages that gravitate to Ormanica: Donji and Gornji Hrgovi and Spionica. The general connection between the crosses in these three villages is the same: distinguishing male and female crosses and a similar way of decorating, but certain differences still exist and these differences make each village special and recognizable and the personal stamp of their master carpenter. Seven old wooden crosses have been recorded in the old cemetery in Gornji Hrgovi, three of them male and four female. The paper adopts their measures and describes their characteristics, and it is important to note that the age of the three crosses in this cemetery can be determined, which greatly helps in the continuation of work in the field of research of this cultural phenomenon.

Keywords: Gornji Hrgovi, cemetery, wooden tombstone crosses, folk art.

